

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 35 • Aralık December 2024

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut638>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Seri Fiil Kalıntıları*

The Remnants of Serial Verbs in Dîvânu Lugâtî't-Türk

Öz

Seri fiil yapıları genellikle dünyada belirli dillerde sıklıkla görülen söz dizimsel/ dil bilgisel bir tekniktir. Seri fiil yapıları özellikle Batı Afrika ve Güney-doğu Asya, Tibet dillerinde dikkat çekmektedir. Seri fiil yapıları, alan yazınında dar kapsamlı bir tanımla “fiiller arasında hiçbir üye-yüklem (istem) ilişkisinin ve hiçbir söz dizimsel bağlayıcı unsurunun bulunmadığı, iki ve daha fazla fiilden oluşan tek cümle/yüklem yapıları” (Haspelmath, 2016) şeklinde tanımlanır. Eski Uyğurca sahasında Budist metinlerin Eski Uyğurcaya tercüme faaliyetleri sırasında seri fiil yapılarının özellikle tipolojik özelliklerinden dolayı sıklıkla kullanıldığı Çince den birebir çeviri yoluyla Eski Uyğurcaya girdiği görülür. Eski Uyğurca dini metinlerinde bir söz dizimsel teknik olmamakla birlikte bir söylem biçimi ve tekniği olarak seri fiil yapılarına sıklıkla başvurulmuştur. Eski Uyğurcada bu nedenle birçok seri fiile rastlanır. Karahanlı Türkçesi ve sonraki dönemlerde seri fiiller yaygın kullanımdan düşmesine karşın bu düşünceyle söylem tekniğinin Karahanlı Türkçesinde sözlükselleştiğinden çeşitli kalıntıları bulunmaktadır. Sözlükselleşen ve Karahanlı Türkçesi söz varlığı unsurlarına dönüşen kimi seri fiiller Dîvânu Lugâtî't-Türk'te (DLT) kayıt altına alınmıştır. Kaşgarlı, DLT'de *ardı-yowdı*, *kurdu-yowdı*, *urdu-tokıdı*, *ewürdi-tewürdi*, *kargadı-arkadı* gibi bazı örnekler verir ve madde içi açıklamalarında bileşenlerinden birinin asıl, diğerinin ona bağlı olduğunu ifade ederek bu gibi yapıların sözlükselleşmiş olduğuna ve fiillerin birlikte kullanıldığına değinir. Kaşgarlı, özellikle bu gibi yapıların Oğuzca olmadığını, Oğuzların bunu tek fiille ifade ettiğini aktarır. Kaşgarlı'nın ifadeleri, bu yapıların Eski Uyğurcadan Karahanlı Türkçesine varlığını sürdüren seri fiil yapılarının kalıntıları olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar seri fiil yapıları Eski Uyğurca araştırmalarında ikileme olarak tanımlansa da bu yaklaşım dünya dil ve dil bilim araştırmaları ve bulgularıyla uyumsuz. Bu çalışmada DLT'de Eski Uyğurcadan kalan seri fiil kalıntıları, ikileme ve seri fiil ayrımı, seri fiil yapılarının temel özellikleri ve sözlükselleşme süreçleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâtî't-Türk, Karahanlı Türkçesi, seri fiiller, fiil birleşikleri, sözlükselleşme.

Abstract

Serial verb structures are generally a syntactic/grammatical technique frequently seen in certain languages in the world. Serial verb structures are particularly notable in the languages of West Africa, Southeast Asia, and Tibet. Serial verb structures are defined narrowly in the literature as “monoclausal construction consisting of two or more verbs, with no argument-predicate (valency) relation between the verbs and no syntactic linking element (Haspelmath, 2024; 2016). In the field of Old Uyghur, during the translation activities of Buddhist texts into Old Uyghur, many serial verb structures entered Old Uyghur through one-to-one translation from Chinese, where serial verb structures were frequently used, especially due to their typological features. Although it is not a syntactic technique in Old Uyghur religious texts, serial verb structures were frequently used as a form and technique of discourse. For this reason, many serial verbs are encountered in Old Uyghur. However, serial verbs fell out of use in Karakhanid Turkish and later periods, but it is seen that this borrowed discourse technique remained in Karakhanid Turkish through lexicalization. In Dîvânu Lugâtî't-Türk, some serial verbs that became elements of Karakhanid Turkish vocabulary through the lexicalization of serial structures were recorded. Kaşgarlı gives some examples such as *arı-yowdı* “cheat”, *kurdu-yowdı* “share”, *urdu-tokıdı* “beat”, *ewürdi-tewürdi* “turn”, *kargadı-arkadı* “defame” and in the explanations within the article, he states that one of the components is the main one and the other is dependent on it, and points out that such structures have become lexicalized. Kaşgarlı, in particular, points out that such structures are not Oghuz, and that the Oghuz express this with a single verb. These expressions indicate that they are remnants of serial verb structures that survived from Old Uyghur to Karakhanid Turkish. Although such serial verb structures are defined as reduplication in Old Uyghur studies, this approach does not agree with language and linguistics studies and findings in world. In this study, the serial verb remnants from Old Uyghur in DLT, the distinction between reduplication and serial verbs, and the basic features of serial verb structures and their lexicalization processes will be emphasized.

Keywords: Dîvânu Lugâtî't-Türk, Karakhanid Turkish, serial verbs, verb compounds, lexicalization.

Nuh Doğan**

Not Note

* Bu makale, Yazılışının 950. Yılında Uluslararası Dîvânu Lugâtî't-Türk Sempozyumunda (30-31 Ekim 2024 - Kahramanmaraş) sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

Sorumlu Yazar Corresponding Author

**Doç. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/ Türkiye
Elmek: nuhdogan55@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8433-8038

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 13.12.2024

Kabul Tarihi: 28.12.2024

E-yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf / Citation:

Doğan, N. (2024). Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Seri Fiil Kalıntıları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (35), s. 216-229.

Giriş

Seri fiil yapıları bazı dillerde özellikle dil bilgisel kategori ve anlamların türetiminde üretken biçim-sözdizimsel (morpho-syntactic) ve biçim bilimsel (morphological) bir araç ve teknik olarak sıklıkla kullanılır. Seri fiil yapıları kabaca *sıralama* (coordination) ve *bağımlılık* (subordination) gibi herhangi bir söz dizimsel ilişkinin açık bir işaretleyiciyle işaretlenmediği, cümlede tek bir birim olarak birlikte hareket eden ve tek bir yüklemi oluşturan fiil dizilerini karşılar. Bu tür yapıları kullanan diller alan yazınında *seri fiil dilleri* olarak bilinilir. Seri fiil dilleri, diğer dillerde *birleşik/yan cümle* (subordination), *tümleme* (complementation), *bağlı cümle* (conjunction), *sıralı cümle* ve diğer başka dil bilgisel yapılarla işaretlenen dil bilgisel ve anlamsal kategorileri seri fiil yapılarıyla ifade eder. Bu nedenle seri fiil dillerinde seri fiil yapıları oldukça üretken, canlı dil bilgisel ve söz dizimsel bir tekniktir. Seri fiil yapıları Avrupa tabanlı Kreol dillerinde ve Batı Afrika ve Güneydoğu Asya'nın izole dillerinde belirgin ve tipiktir. Bununla birlikte Avustralya Aborijin dili, çok sayıda konuşma dili Arapçası, Süryanice Aramice, çok sayıda Tibet-Burma dili, birkaç Kuzeydoğu Avrupa dili ve çok sayıda soyu tükenmiş Hint-Avrupa dili (Hititçe ve Klasik Ermenice) vs. görülmektedir (Aikhenvald, 2018). Bunlara özellikle Çincenin de eklenmesi¹ Türk diliyle dil ilişkileri olması açısından önemlidir. Seri fiiller, Eski Uygurcaya seri fiil yapılarının sıklıkla kullanıldığı başta Çince ve diğer Asya dillerinden çeviri faaliyetleri sırasında geçmiş ve çeviride sözlüksel ve dil bilgisel eş değerlik sağlama kaygısıyla yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu yapılar dönemin sözlüklerine de yansımıştır. Wilkens (2021) hazırladığı sözlüğünde Eski Uygurcaya çeviri yoluyla giren seri fiil yapılarının eşdeğer karşılıklarına çok geniş yer verir. Seri fiil yapılarının Eski Uygurcada dil bilgisel ve sözlüksel eşdeğerini çoğunlukla Türkçeye özgü biçimde fiil dizileri ya da sıralı fiil yapılarıyla ifade edilmiştir². Buna karşın Eski Uygurca dini metinlerde sıklıkla rastlanan seri fiillerine Eski Türk Yazıtlarında rastlanılmadığı, biçimsel açıdan seri fiil olarak tanımlanabilecek az sayıda yapının ise gerçekte Türkçe sıralı cümlelerden sözlükselleşme ve dil bilgiselleşmeyle gelişen bir fiil dizisi ya da sıralı fiil olduğu anlaşılmaktadır. Seri fiillerin çok sık kullanıldığı Eski Uygurca döneminden sonra seri fiil dillerinden çeviri faaliyetlerinin son bulmasıyla seri fiiller de Türkçeden birden çekilmiştir. Karahanlı sahasında ve metinlerinde seri fiiller pek kullanılmamıştır. Bununla birlikte Eski Uygurcadan miras kalan bazı seri fiiller sözlükselleşmenin etkisiyle bir sözlük unsuru olmuş ve belirli sözlüksel anlamlarıyla Karahanlı sahası söz varlığında birer kalıntı olarak yaşamını sürdürmüştür. Kaşgarlı dönemin söz varlığını betimlediği Dîvânu Lugâti't-Türk'te (DLT) Eski Uygurcada sıklıkla kullanılan ancak Karahanlı sahasında sözlükselleşmiş kimi seri fiillere yer vermekte ve artık bir sözlük birimi olarak kullanılan bu yapıları bazı dil bilgisel özellikleri açısından

¹ Çincenin Mandarin ve Kantonca lehçelerinde iki fiilin art arda sıralanmasından oluşan seri fiil yapılarına sıkça kullanılmaktadır (Li, 1989 ve Yip 1994'ten akt. Demirci, 2006).

² *Seri fiil yapıları* ile *seri fiil* terimi arasında bir ayrım yapılması gerekir. Seri fiil yapıları seri fiil dillerine özgü dil bilgisel yapıları; seri fiil ise bu yapılarla üretilmiş dil birimlerini ve bu yapıların diğer dillerde çevirideki eşdeğer karşılıklarını ve anlatım biçimlerini ifade eder. Türkçede esasen dil bilgisel ve sözlüksel bir teknik ya da araç olarak kullanılan bir seri fiil yapısı yoktur. Seri fiil dili olmayan dillere yapılan metin çevirisinde eşdeğerlik sağlamak için seri fiil yapılarının karşılanabileceği eşdeğer ya da yakın dil bilgisel yapı ya da farklı ifade biçimleri kullanılabilir. Eski Uygurcada seri fiil dillerine özgü seri fiil yapıları çoğunlukla Türkçe fiil dizileri ve sıralı fiil yapılarıyla karşılanmıştır. Bu çalışmada seri fiil yapılarının Eski Uygurca çeviri metinlerinde fiil dizileri ve sıralı fiil yapılarıyla sağlanan eşdeğer karşılıkları için seri fiil terimi kullanılmıştır.

betimlemektedir. Bu çalışmada DLT'de verilen seri fiiller belirlenmiş, Eski Türk Yazıtları ve Eski Uygurca döneminde kullanılan seri fiil yapılarıyla kıyaslanmıştır. Çalışma Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. I. bölümde seri fiil yapılarının tanımı temel dil bilgisel özellikleri tanıtılmıştır. II. bölümde Eski Türk Yazıtlarındaki sıralı fiiller ile Eski Uygurca dönemindeki seri fiiller üzerinde durulmuştur. III. bölümde ise Kaşgarlı'nın DLT'de verdiği seri fiiller ve temel özellikleri betimlenmiştir.

1. Seri Fiil Yapılarının Temel Dil Bilgisel Özellikleri

Seri fiil yapıları farklı dillerde görülen bir dilsel olgudur. Bütün seri fiil dillerindeki seri fiil yapılarını kapsayacak bir tanım yapmak oldukça zordur. Bu nedenle alan yazınında seri fiil yapılarının belirli bir seri fiil dilini temel alarak farklı tanımları yapılmıştır. Herkesçe kabul edilen, üzerinde fikir birliğine varılmış bir seri fiil tanımı bulmak neredeyse imkânsızdır. Alan yazınında farklı seri fiil dillerindeki seri fiil yapılarını içerecek en kapsamlı tanımı Aikhenvald tarafından yapılır. Seri fiil yapıları Aikhenvald (2006) tarafından kapsamlı ve birçok tanılayıcı özelliği içerecek şekilde şöyle tanımlanmıştır:

Seri fiil yapıları bağlı cümle, altsıralı/birleşik cümle ya da herhangi söz dizimsel yapının açık bir işaretleyicisi olmadan tek bir yüklem (predicate) olarak birlikte hareket eden fiillerin sıralanmasıdır. Seri fiil yapıları tek bir olay olarak kavramsallaştırılan bir şeyi ifade eder. Tek bir sözcük gibi seslendirilir. Tek cümlelidirler; tonlama özellikleri, tek fiilli cümleleniyle aynıdır ve yalnızca bir zaman, görünüş ve olumsuzluk değerine sahiptirler. Yani fiillerden biri geçmiş zaman, diğeri şimdiki zamanla işaretlenemez. Seri fiillerin bileşenleri, tüm yapıdan ayrı olarak ayrı ayrı olumsuzluk veya soru yapılamaz. Seri fiiller özne ve nesne işlevindeki aynı üyeleri paylaşır. Seri fiil yapılarındaki her fiil seri fiil yapısının dışında tek başına kullanılabilir. Seri fiil yapısı içinde her fiil aynı ya da farklı üye yapısına ve geçişlilik özelliğine sahip olabilir. Seri fiiller, tek bir olayın çeşitli yönlerinin ayrıntılı bir tasviri için güçlü bir araçtır (Aikhenvald ve Dixon 2006: 1; Aikhenvald 2018: 1).

Bu tanım farklı seri fiil dillerindeki tüm seri fiil yapıların özelliklerini içerecek şekilde yapılmıştır. Seri fiil dillerindeki seri fiil yapılarına Aikhenvald (2018)'den alıntılanan aşağıdaki örnekler verilebilir:

- a) Erí ogidi akí-ní indi pei-mí Ijo
He machete **take**-TENSE/ASPECT fish **cut**-TENSE/ASPECT
'He cut a fish with a machete' (lit. take cut) (McWhorter 1997: 48)
'O balığı bıçakla (bıçağı alıp) kesti.'
- b) Mo mú iwé wá ilé.
I **take** book **come** house
'I brought a book home.' (Stahlke 1970: 61)
'Ben eve bir kitap alıp geldim= *getirdim.'

Bir yapının seri fiil kabul edilebilmesi için tüm koşulları sağlaması gerekli görülmez. Seri fiil yapılarının tüm nitelikleri ancak bir prototip seri fiil yapısından beklenir. Bir yapının seri fiil yapısı kabul edilmesinde asgari koşullar aranır. Asgari koşullar açısından seri fiil yapıları bağlı cümle, altsıralı/birleşik cümle ya da herhangi söz dizimsel yapının açık bir işaretleyicisi olmadan tek bir yüklem (predicate) işlevinde olan, buna bağlı olarak ortak bir üye paylaşan iki ya da daha fazla fiilin birlikte hareket

etmesi ve sıralanmasıdır. Haspelmath (2016) seri fiil yapılarını asgari koşulları açısından “aralarında hiçbir bağlantı unsurun olmadığı ve fiiller arasında hiçbir yüklem-üye ilişkisi olmayan birden fazla bağımsız fiilden oluşan tek cümleli bir yapı” olarak tanımlar. Hülâsa seri fiil yapıları, birden fazla fiilin tek bir cümle ve yüklem oluşturduğu, çoğunlukla üyelerinden en az birinin paylaşıldığı, tek bir olayı ya da birbirine sıkı sıkıya bağlı alt olayların fiilimsi eki ya da bağlaç gibi hiçbir söz dizimsel bağlayıcı kullanılmadan anlatıldığı bütüncül bir olayı ifade eder. Seri fiil dilleri bu yapılarla çoğunlukla çatı, yön ve güzergâh, görünüş, kiplik, kılınış, kanıtsallık, istem ekleme/ azaltma ve ettirgenleştirme, tümleme, bağlama, karşılaştırma ve üstünlük gibi çeşitli dil bilgisel kategorileri işaretler. Ancak bu yapılar sözlükselleşmenin etkisiyle belirli sözlüksel birimlere de dönüşebilir. Özellikle dil ilişkileriyle diğer dillere geçen seri fiil yapılarının sözlüksel eşdeğerliği sağlamak endişesiyle ödünçlendiği ve hedef dilde çoğunlukla sözlüksel birimler olarak bulunduğu görülür.

2. Karahanlı Türkçesi Öncesi Türkçede Seri Fiil Yapıları

Türkçenin tarihi dönemlerinde seri fiil benzeri yapılara ve tipik seri yapılarına rastlanılmaktadır. Eski Türk yazıtlarında seri fiil benzeri yapılara rastlanırken Eski Uygurca sahasında Asyatik seri fiil dillerinden yapılan çeviri faaliyetlerinin etkisiyle sözlüksel eş değerlik sağlamak amacıyla bir dizi seri fiil yapısının Eski Uygurca aracılığıyla Türkçeye girdiği rahatlıkla söylenebilir.

2.1. Eski Türk Yazıtlarında Seri Fiil Benzeri Yapılar

Eski Türkçede seri fiil yapılarına oldukça benzer birtakım yapılar vardır. Bu yapılar Eski Türkçe alan yazınında çoğunlukla ikileme kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Türkçede ikileme eş, yakın ve zıt anlamlılık sergileyen iki ve daha fazla fiilin ayrık ardışık ya da bitişik ardışık dizileri olarak tanımlanır (bk. Hatiboğlu, 1981; Korkmaz, 1992; Karaman, 2022). Ancak Eski Türkçede rastlanan söz konusu ardışık fiil dizileri gerçek anlamda ne bir ikileme ne de bir seri fiil yapısıdır. Bu yapılar Türkçe tipi sıralı cümlelerden gelişen sıralı fiillerdir. Sıralı fiiller dilin gelişim sürecinde sözlükselleşmenin ve dil bilgiselleşmenin etkisiyle donuklaşarak *fiil dizilerine* evrilmiştir. Eski Türkçe araştırmalarında bir ikileme olarak tanımlanan (1)'deki *êşid-tıñla-* yapısı seri fiil yapılarına oldukça benzemektedir, (bk. Şen, 2002; Aydın ve Karaman, 2019; Karaman, 2022). Bu tür yapılar temelde ikileme olmadığı gibi bir seri fiil yapısı da değildir. Türkçe söz diziminin en tipik özelliği cümlelerin art arda sıralanmasıyla oluşan sıralı cümle tekniğidir. İki veya daha fazla cümlelerin sıralandığı söz dizimsel yapılarda fiillerin çekirdek üyeleri olan özne ve nesne paylaşılabilmekte ve bağımlı sıralı cümleler oluşturabilmektedir. Eski Türkçede de rastlanılan bu tür yapılar bir seri fiil yapısı değil bağımlı sıralı bir cümledir. Kaldı ki Aydın (2021) dil içi çeviride *êşid- tıñla-* fiillerinden oluşan yapının eşdeğerliğini bir ikileme olarak değil bir sıralı cümle yapısıyla sağlamıştır (1a). Fiillerin anlamının yakın ya da eş anlamlı olması ayrık ardışık sıralı fiilleri ikileme ya da seri fiil yapmaz. Benzer biçimde (2)'deki *ertin-ökün-* sıralı fiilleri de yakın anlamlı olduğu için bir ikileme olarak tanımlanır (bk. Aydın ve Karaman, 2019). Sıralı cümle fiillerinin anlamı bilinemediğinde ya da anlamı açık şekilde belirlenemediğinde birinin sözlüksel anlamı daha iyi bilinen ve sık kullanılan diğer sıralı fiil unsuruyla eş anlamlı görülmesi ve bundan ötürü ikileme olarak değerlendirilmesi isabetli bir yaklaşım değildir. (2)'deki *ertin- ökün-* yapısının eş zamanlı, yani kullanıldığı dönemin dil koşulları açısından bakıldığında sıralı cümle yapısından başka bir şey olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bir başka deyişle *ertin- ökün-*,

sıralı fiil ve cümle yapısından gelişmiş ve nispeten sözlükselleşmiş bir fiil dizisinden başka bir şey değildir³. Biçimsel açıdan seri fiil yapılarına benzemesine karşın sıralı fiil ve fiil dizilerini bir seri fiil yapısı olarak tanımlamak mümkün değildir. Çünkü seri fiil yapılarıyla işaretlenen dil bilgisel yapılar Türkçede sıralı, bağlı ve zarf-fiil yapılarıyla sağlanmaktadır. Örneğin Eski Türkçede kullanılan (3)'teki *ét-ip yarat-* yapısı seri fiil dillerinin seri fiil yapılarıyla karşıladığı kategorilerin ifadesinde kullanılır. Türkçeye özgü bu yapılar dil bilimsel açıdan seri fiil yapılarından farklı olup fiil dizileri⁴ olarak adlandırılabilir. Türkçede iki tip fiil dizisi olduğu söylenebilir. Birincisi, zaman ve şahıs çekimi aynı olan fiil dizileri; ikincisi *-p* zarf-fiiliyle bağlanan fiil dizileridir. Türk dili araştırmalarında zarf-fiil yapılarıyla kurulan fiil dizleri genellikle ya bir ikileme ya da seri fiil dillerine koşut bir seri fiil yapısı olarak tanımlanmıştır⁵. Örneğin (4)'teki *ögir-ip sewin-* fiil dizisi Aydın ve Karaman (2019: 267)'de bir ikileme olarak tanımlanır. Ancak bu yapılar ne ikileme ne de bir seri fiil yapısıdır. Bu yapılar Türkçeye özgü zarf-fiil yapılarıyla kurulan ve onlardan gelişen fiil dizilerinden başka bir şey değildir. Kaldı ki hem Aydın (2021) hem de Ergin (2011) fiil dizilerindeki fiilleri ayrı birer fiil olarak görmüş ve Türkçeye ayrı birer fiil olarak aktarmıştır (4a-b). Bunun, fiil dizilerinin anlamsal açıdan seri fiil yapılarından farklı olduğunu gösteren önemli bir delil olduğu söylenebilir.

- 1) *bo sawımın edgüti eşid katıgdı tıjla* (KT G2)
a. "Bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinle." (Aydın 2021: 47)
- 2) *türük bodun ertın ökün* (BK D19)
a. "Türk halkı pişman ol!" (Aydın 2021: 87)
b. "Türk milleti *vaz geç, pişman ol!*" (Ergin 2011: 41, 42)
- 3) *yér suw idisiz bolmazun téyin az bodunug étip yaratıp*
a. "topraklar sahipsiz olmasın az halkını düzene *sokup örgütleyerek* ..." (Aydın 2021: 57).
- 4) *türük begler bodun ögürüp sewinip* toñıtmış közi yügerü körti (BK D2)
a. "Türk beyleri ve halkı *kıvanıp sevinip* yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı" (Aydın 2021: 80).
b. "Türk beyleri milleti *memnun olup sevinip* yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (Ergin 2011: 32-33).

Eski Türk yazıtlarında seri fiil yapılarına benzer ancak çoğunlukla ikileme olarak tanımlanan başka sıralı cümle fiilleri de vardır.

2.2. Eski Uygurcada Seri Fiil Yapıları

Eski Türk Yazıtlarında iki fiilin art arda sıralandığı Türkçe sıralı cümleler ve sıralı cümlelerden gelişen sıralı fiiller çoğunlukla kullanılırken Eski Uygurcada daha çok çeviri faaliyetleri sırasında eşdeğerlik sağlama endişesiyle seri fiil dillerinden kopyalanan seri fiil yapıları kullanılmıştır. Wilkens'in (2021) Eski Uygurcanın El Sözlüğü'nde Eski Uygurcada çok sık kullanılan birçok seri fiil yapısı tanıklanmıştır.

³ Bununla birlikte Ergin (2011), (2b)'nin çevirisini sıralı bir cümle şeklinde aktarmaktadır.

⁴ Türkçe fiil dizileriyle ilgili ayrıntılı çalışmalar tarafımızca yürütülmektedir. Yakında fiil dizileri ile seri fiillerin karşılaştırıldığı yayınlar yayımlanacaktır.

⁵ Aydemir (2019), *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanan ardışık bitişik fiil dizilerini seri fiil dillerindeki seri fiil yapılarına koşut birer seri fiil yapısı şeklinde değerlendirmiştir.

Wilkens (2021)'de seri fiil dillerinden çeviri yoluyla aktarılan ve Eski Uygurca metinlerinde sıklıkla kullanılan birçok seri fiil yapısına yer verilir. Bu, seri fiil yapılarının Eski Türk Yazıtlarına kıyasla Eski Uygurcada ne kadar yoğun olduğunu gösterecek niteliktedir. Wilkens, bu yapıları dil bilgisel bir kategori olarak değil birer sözlük birimi olarak değerlendirmiş ve sözlüğüne dâhil etmiştir. Bunlar iki fiilden oluşacağı gibi üç, dört, beş ve daha fazla da olabilmektedir. Wilkens (2021)'de sadece A madde başında verilen seri fiil yapıları şunlardır.

Eski Uygurca İkili Seri Fiiller

- ač- b(ä)lgürt-* zeigen | | göstermek
ač- körgit- zeigen, manifestieren | | göstermek, beyan etmek
ači- čivša- sauer sein, fermentieren | | ekşi olmak, mayalamak
ačil- keñürül- verbreitet werden | | yayılmak
ačil- yadıl- verbreitet werden | | yayılmak
ačın- agrın- sich sorgen | | endişelenmek
ad- täğšil- sich verändern | | değişmek
adın- muñad- sich wundern, staunen | | şaşırmak
adır- ketär- beseitigen, entfernen | | gidermek
adırtla- böl- einteilen | | bölmek
adırtla- uk- erkennen | | tanımak
agtur- üntür- steigen lassen | | yükseltmek
ak- barın- ausfließen | | akmak
ak- tökül- fließen, ausfließen | | akmak
akıl- tartıl- sich verbreiten | | yayılmak
akıl- yadıl- sich verbreiten | | yayılmak
ak(ı)l- yayıl- sich verbreiten | | yayılmak
akıldur- yügürt- verbreiten | | yaymak
akıltur- ulaltur- verbreiten | | yaymak
al- kun- rauben, entwenden | | çalmak
al- ogurla- rauben | | çalmak
alıl- bulul- erlangt werden, genommen werden | | alınmak
alkın- bat- versinken, untergehen | | batmak
alkın- yokad- schwinden | | kaybolmak
altur- elt- geleiten, führen | | yönetmek
ar- äzüglä- betrügen | | aldatmak
ar- yov- betrügen | | aldatmak, kandırmak
ar- sön- ermüden, ermatten | | yorulmak
arı- süzül- rein werden, sich klären | | temizlenmek, aydınlanmak
arı- yu- sich reinigen, rein sein | | temizlenmek, temiz olmak
arıt- hanla- reinigen | | temizlemek
arıt- ketär- jäten | | ayıklamak
arıt- süz- bereinigen | | arındırmak
as- üklit- vermehren, erhöhen | | çoğaltmak, artırmak, yükseltmek
as- üstä- vermehren, erhöhen, übertreiben | | çoğaltmak, artırmak, yükseltmek,
abartmak
asıl- üstäl- zunehmen | | artmak, çoğalmak
anut- semäklä- bereiten, vorbereiten | | hazırlamak
at- sal- werfen | | atmak

- atla- şanla-* rühmen | | övmek, methetmek
aw- kavşa- umgeben | | kuşatmak, etrafını çevirmek
ay- başla- verwalten | | yönetmek
ayat- ağırlat- huldigen lassen, verehren lassen | | saydırmak
ägrildür- bükürldür- beugen, biegen | | eğmek, bükmek
äj- bälirlä- überrascht sei | | şaşırmak, hayret etmek
äj- çığı- überrascht sein | | şaşırmak
ärt- kăč- durchlaufen, überwinden | | aşmak geçmek
ärt- kırıl- sterben | | ölmek
ärt- kıyıl- sterben, vergehen | | ölmek, geçmek, geçip gitmek
ärt- tükä- zu Ende gehen | | tükenmek
ät- kükrä- tönen | | tınlamak, çınlamak
ät- sarya- singen, zwitschern | | ötmek, cıvıldamak
ävir- agtar- übersetzen | | çevirmek, tercüme etmek
ävril- kıl- sich betätigen | | çalışmak
ävril- tägzin- sich wenden, sich drehen | | dönmek, döndürülmek
ävril- tägzinčlän- sich wenden, sich drehen | | dönmek, döndürülmek
ävril- yori- sich verhalten, leben | | davranmak, yaşamak
äymän- uyad- sich schämen, beschämt sein | | utanmak, mahcup olmak, utangaç olmak
ba- bäklä- binden, fesseln | | bağlamak
ba- bukagula- fesseln, in Ketten legen | | zincirlemek, zincire vurmak
ba- ču- binden | | bağlamak
ba- tüg- binden, verknüpfen | | bağlamak, birleştirmek
ba- ula- binden | | bağlamak
bak- kör- schauen, sehen | | bakmak, görmek
bar- maŋla- gehen, schreiten | | gitmek, adım atmak
bar- öl- sterben | | ölmek
bas- täp- treten | | basmak
b(ä)lgürt- et- schaffen | | yaratmak
bäz- titrä- beben, zittern | | sallanmak, titremek
ber- uzat- geben, gewähren | | vermek
bış- etil- reifen | | olgunlaşmak
bil- tuy- verstehen | | anlamak
bil- uk- erkennen, verstehen, wisse | | kavramak, anlamak, bilmek; beherrschen
| | iyi bilmek
bodul- yapşın- haften | | yapışmak
bog- amrıl- vergehen, verschwinden | | kaybolmak
boşu- tit- aufgeben | | vazgeçmek, terk etmek
boşun- kurtul- sich befreien, befreit werden | | kurtulmak
bökün- bil- erkennen | | tanımak
böl- adır- einteilen, aufteilen, unterscheiden, unterteilen | | bölmek, parçalamak, ayırmak, parçalara ayırmak
böl- adirtla- aufteilen, einteilen (auch Äquivalent von Skt. *praticchid-*), unterscheiden | | bölmek
bul- kazgan- erlangen | | almak, kazanmak
bul- tap- finden, erlangen | | bulmak, almak

- bulgan- busan-* trauern || kederlenmek
bulgan- öökälän- wütend werden || hiddetlenmek, öfkelenmek
bulgan- tälgän- sich erregen, überspannt sein, aufgewühlt sein || heyecanlanmak
bur- bürkir- dampfen || buharlaştırmak, buhar çıkmak
busan- busurkan- sich sorgen, in Sorge sein || endişelenmek, endişe etmek
busan- kagrul- bekümmert sein, sich Sorgen machen || tasalanmak, endişelenmek, endişe etmek
busan- sakın- bekümmert sein, sich Sorgen machen || tasalanmak, endişelenmek
busan- yerin- bekümmert sein || tasalanmak
busar- ürtül- sich bewölken || bulutlanmak
buzul- yokad- zugrunde gehen || mahvolmak
bürt- karva- berühren, anfassen || dokunmak, değmek
bütür- bütär- vervollkommen || mükemmelleştirmek, tamamlamak
çingar- adırtla- unterscheiden, untersuchen || ayırmak, farkı görmek, araştırmak
çinu- tüzgär- erforschen, ergründen || araştırmak
çigil- bogul- gehindert werden, festgezurret werden || engellenmek
çöl- sogul- austrocknen || kurumak
çom- bat- eintauchen, einsinken, versinken || batmak, dalmak, suya gömülmek
çomur- batur- versenken, untergehen lassen || batırmak
elän- başla- regieren, beherrschen || yönetmek, egemen olmak
en- esil- absteigen || inmek
er- ayıgla- beleidigen, schmähen || incitmek, hakaret etmek, aşağılamak
er- kına- kritisieren, tadeln || eleştirmek, kınamak
er- yalk- verachten || aşağılamak; verabscheuen || tiksинmek
yeriñü- açi- beklagen || yakınmak
esil- kora- abnehmen || eksilmek
eştür- tuyuz- zu Gehör bringen || bilgilendirmek, dinletmek
et- bāzā- schmücken, ausstaffieren || süslemek, bezemek, donatmak
et- tümä- schmücken, ausstaffieren || süslemek, bezemek, donatmak
funla- tamgala- siegeln, versiegeln || damgalamak, mühürlemek
id- yumša- schicken || göndermek
ıdala- tit- überlassen, aufgeben || vazgeçmek, feragat etmek, bırakmak
ıdıl- amrıl- sich beruhigen || sakin olmak, sakinleşmek
ıgla- sıgta- weinen, seufzen || ağlamak, inlemek
ıra- yatıka- sich entfernen, entfernt sein || uzaklaşmak
ırgal- täprä- sich schütteln, zittern || silkinmek, titremek
ıgıd- açın- pflegen, ernähren, aufziehen und versorgen || beslemek, bakmak, büyütmek ve beslemek
ıgıd- balturt- aufziehen, ernähren, pflegen || yetiştirmek, beslemek, bakmak
ıgıd- ıgdülä- ernähren || beslemek
il- tart- fortnehmen, wegnehmen, beanspruchen || almak, iddia etmek
ilinçülä- mähilä- sich ergötzen, lustwandeln || eğlenmek, gezinmek
ilintür- yapşıntur- haften lassen || yapıştırmak
iliştür- solaştur- heften || iliştmek, tutturmak
isi- çö- sich aufheizen || ısınmak

isi- kızart- heiß machen || ısıtmak
isil- çol- erhitzt werden, versengt werden || ısıtılmak, alazlanmak
istât- tilât- suchen lassen, nachforschen lassen || aratmak, soruşturmak, araştırtmak
işlât- yuŋla- verwenden, Gebrauch machen || kullanmak, istifade etmek
iy- bas- unterdrücken, unterwerfen || sıkmak, bastırmak, boyunduruğa almak
iyin- basın- unterdrücken, unterwerfen || bastırmak, tabi kılmak
amırtgur- turultur- beruhigen || yatıştırmak, sakinleştirmek
amratıl- sävitol- geliebt werden || sevmek

Eski Uygurca Üçlü Seri Fiiller

ač- yad- b(ä)lgürt- zeigen, offenbaren || göstermek, (gizli bir şeyi) açığa çıkarmak, açığa vurmak
agırla- aya- tap- verehren || saygı göstermek
alkın- sön- amrıl- schwinden || kaybolmak
anut- et- yarat- schaffen || yaratmak
äŋ- büz- kork- erschrecken und sich fürchten, sich fürchten || ürkme ve korkmak, korkmak
ärtür- alk- yokadtur- töten, umbringen || öldürmek
boguzlan- sançit- bogun- die Kehle durchgeschnitten, erstochen oder erdrosselt werden || boğazlanmak, bıçaklanmak veya boğulmak
bokur- tid- arıt- zügel, verhindern oder bereinigen || dizginlemek

Eski Uygurca Dörtlü Seri Fiiller

it- tart- sok- sür- stoßen, zerren, schlagen und treiben || itmek, çekmek, vurmak ve sürüklemek
boşgun- tut- okı- sözlä- lernen, behalten, lesen und verkünden || öğrenmek, akılda tutmak, okumak ve söylemek
arta- buzul- yirü- büksül- vergehen, verfaulen und degenerieren || yok olmak, çürümek ve dejenere olmak
aşlaş- solaş- adkaş- yapış- miteinander verbunden, verkettet, zusammengeheftet und verklebt sein || birbirine bağlı, zincirli, teyellenmiş ve yapışık olmak
adın- muŋad- taŋla- taŋırka- sich wundern, staunen || şaşırmaq

Eski Uygurca Beşli Seri Fiiller

buzul- arta- täğşil- öŋi bol- vergehen, sich verändern und sich trennen || geçmek
ägsü- täğşil- buzul- arta- alkın- weniger werden, sich verändern, vergehen und schwinden || daha az olmak, değişmek, bozulmak ve yok olmak

Eski Uygurca Altılı Seri Fiiller

boşgun- tut- okı- sözlä- biti- bitit- lernen, behalten, lesen und verkünden, schreiben und schreiben lassen || öğrenmek, akılda tutmak, okumak ve vaaz vermek, yazmak ve yazdırmak
boşgun- tut- okı- nomla- biti- bitit- lernen, behalten, lesen, predigen, schreiben und schreiben lassen || öğrenmek, akılda tutmak, okumak, vaaz vermek, yazmak ve yazdırmak.

3. DLT’de Seri Fiillerin Kalıntıları

Seri fiiller Eski Uyğurca metinlerinde çok sık kullanılmasına karşın Türkçenin sonraki dönemlerinde ve Karahanlı sahasında kullanımdan hızlıca düşmüş ve Türkçe metinlerde sonraki dönemlerde de oldukça az rastlanmaya başlanmıştır. Dillerin ödünçlediği sözlüksel ve dil bilgisel araçlar ödünçleme kanalları kesilmesine ve kültürel ilişkileri azalmasına karşın dillerde donuk şekilde sınırlı çerçevede yaşamaya devam edebilmektedir. Seri fiil yapıları da Eski Uyğurcada oldukça sık kullanılmasına karşın Türkçenin sonraki dönemlerinde dil ilişkilerine bağlı olarak dilden düşmüştür. Gerek Karahanlı sahasında gerek Eski Anadolu Türkçesi⁶ sahasında seri fiil yapılarına pek rastlanmadığı ancak kalıntılarının Türkçenin söz varlığında gözlemlenebildiği rahatlıkla ileri sürülebilir. Kaşgarlı seri fiil kalıntılarına DLT’de yer vermiştir. Kaşgarlı DLT’de seri fiil yapılarının dil bilgisel özelliklerini tanımlamakta, hatta bu yapıların ödünçleme ya da çeviri yoluyla dilde bulunduğu da işaret etmektedir. Kaşgarlı *turma* “turp” madde başında seri fiil kalıntılarına ve ödünçleme oluşlarına dolaylı olarak değinmektedir. Kaşgarlı iki fiilden oluşan seri fiil yapılarında ilk fiilin asıl, ikincisinin diğerine bağımlı olduğunu ve bunların esasen tek fiille kullanılmadığını ancak Oğuzların dilinde Karahanlı Türkçesinin aksine tek bir fiille kullanılabildiği belirtilir. Kaşgarlı seri fiil yapılarının Oğuz dilinde tek bir fiille ifade edildiğini yabancı dillerin etkisi olarak görmekte ancak durum sanılanın aksi şeklinde görünmektedir.

Oğuzlar Farslarla iç içe yaşamaya başlayınca Türkçe kelimelerin bir kısmını unutmışlar ve onun yerine Farsça kelimeler kullanmışlardır. Nitekim Oğuzlar ibriğe aftaba derler, Farsçası da aftaba biçimdedir. Gerdanlığa kalıda derler, Arapçası kilada biçimindedir. Öbür Türkler ise ibriğe kumgan, gerdanlık ve yüzüğe bakan derler (Kaçalın, 2023, s. 194). Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir, Türklerin birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı (tabi) olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Halbuki, öbür Türkler bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman *kattı kardı* derler. Burada kök olan *kattı*’dır. *kardı* kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman *kardı* deyip asıl olanını bırakırlar. (Atalay 2013, I/ s. 432)

Kaşgarlı seri fiil yapılarını Türkçe esas yapılar olarak tanımlamasına karşın çok fazla örnekle tanımlamaz. Kaşgarlı asıl unsurun birinci fiil, ikinci fiilin, uzantı, takıntı ya da bağımlı olduğunu söylemesine karşın seri fiilleri her zaman asıl unsur yani birinci fiilin madde başı yapıldığı yerde değil çoğunlukla ikinci fiilin madde başı yerde tanımlar. Örneğin *katıl- karıl-* yapısı *katıl-* fiilinde değil *karıl-* fiilinde tanınlanır. *kur-yow-* yapısı da yine ikinci fiilin madde başı yapıldığı yerde tanınlanır. Fiillerin tek başına kullanılmadığını söylemesine karşın kimi zaman fiillerin yalnız başına kullanımlarını tanımlar. *bezen- kozan-* fiillerinin tek başına kullanılmadığını belirtmesine karşın *bezen-* fiili tek başına tanınlanmıştır⁷. Burada dikkat çeken şey Kaşgarlı seri fiilleri çoğunlukla sıralı bir cümle olarak Arapçaya çevirmiştir. Buna karşın ikincil çevirilerde tek bir fiil ve eylem olarak Türkiye Türkçesine aktarılmaktadır. *kur- yow-* fiili Kaçalın çevirisinde tek bir olay ve fiille aktarılırken Kaşgarlı’nın esasında seri fiil yapısını ardışık iki olay ve iki fiille Arapçaya aktardığı görülmektedir. Bu, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve ilişkili iki alt olaydan oluşan ve bütüncül bir olay anlatan seri fiil

⁶ Eski Anadolu Türkçesi sahasında seri fiil yapıları üzerine yapılan bir doktora çalışmasında seri fiillerin ancak çok sınırlı örneğine rastlandığı görülmektedir. bk. Çiğil, 2020.

⁷ *bezen-* madde başında *Uragut bezendi*. “Kadın bezendi, süslendi.” (DLT/ Kaçalın 2019, s.107)

yapılarının temel özelliklerindendir. Bu olay tiplerini tek bir fiille anlatmak çoğunlukla anlam kayıplarına neden olmaktadır. Hülâsa DLT'de gözlenen seri fiillerin Eski Uygurca döneminde Türkçeye girmiş ve sözlükselleşerek Karahanlı Türkçesinde çok sözcüklü kalıp dil birimi olarak kullanan seri fiil kalıntıları olduğu söylenebilir.

DLT'de tanıklanan, Karahanlı sahasında çok sözcüklü kalıp dil birimi olarak kullanılan seri fiil kalıntıları şunlardır:

katıl- karıl-: bir neñ birke *katıldı (karıldı)*. “Bir nesne bir nesneye karıştı” Oğuz lehçesinde. Öbür türkler *katıldı karıldı* diye iki kelimeyi bir arada söylerler. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 223)

kur- yow-: Er kadaşın *kurdı yuwdı*. “Adam hısimına erişti. (adam, yakınlarına vardı; ona mal vererek gönlünü aldı.)” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 602)

ar- yow- : Ol anı *ardı yuwdı*. “O, ona hile etti, aldattı.” (DLT/ Atalay 2013, III, s. 62)

uwun- tewin-: Er eligin *uwundu tewindi*. “Adam, işten tasalandı, utandığı ve sıkıldığı için elini oğuşturdu.” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 464)

uşal- tewşel-: Etmek *uşaldı tewşeldi*. “Ekmek vb. ufalandı.” Bunun aslı **uşaldı** biçimindedir. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 464)

bışıp tıtl-: Et *bışıp tıtlıldı*. “Et pişip didildi.” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 471)

teg- kel-: *tegdi keldi*. “Ziyaretçi geldi.” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 473)

ur- tokı-: er kulin *urdı*. “O kölesini dövdü.” Öbür Türkler **urđı tokıdı** (er kulin urdı tokıdı.) diye iki kelimeyi birlikte söyler. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 480)

bulgan- telgen-: ol anar *bulgandı telgendi*. “O ona kızdı ve ona yüz çevirdi.” *telgendi* tek başına kullanılmaz ancak *bulgandı*'nın arkasından gelir. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 455)

bulga- telge-: ol atasın *bulgağı*. “O babasını sinirli ve kızgın hale soktu”. *telgeldi* kelimesi yalnız söylenmez. *bulgağı* kelimesiyle beraber söylenir. (Atalay 2013, III, s. 291.)

ewür- tewür-: ol tawarığ *ewürdi tewürdi*. “Adam malı evirdi çevirdi, altını üstüne getirdi.” Burada *ewürdi* asıldır. *tewürdi* ona uyarak gelir. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 464)

eril- sarıl-: beg anar *arıldı sarıldı*. “Bey ona kızdı, darıldı.” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 391)

bezen- kozan-: aragut *bezendi kozandı*. “Kadın bezendi, süslendi.” (DLT/ Kaçalin 2019, s. 282)

buş- taru-: er *buşdı tarudı*. “Adam sıkıldı ve daraldı.” (s.446). “adam usandı sıkıldı daraldı.” (Atalay 2013, III, s.262)

karga- alka- : ol anı *kargadı arkadı*. “O, onu karadı, ona lanet okudu, karaladı, kötülüklerini sayıp döktü.” Bu iki fiil birlikte söylenir, birbirinden ayrı kullanılmaz. (DLT/ Kaçalin 2019, s. 77)

suçı- bukrı-: at *suçdı bukradı*. “At çifte atıp huysuzlandı.” (DLT/ Kaçalin 2019, s.126) “At sıçradı, camışlık etti” (Atalay 2013, III, s.279)

yaru- yaşu-: er *yarudı yaşudı*. “Adam keyiflenip sevindi.” (DLT/ Kaçalin 2019, s.569); “Adam keyiflendi, sevindi” (Atalay 2013, III, s. 89).

yayıl- yaykal-: er köñli *yayıldı yaykaldı*. “Adamın gönlü kaydı”. (DLT/ Kaçalin 2019, s.574)

kakıl- sokul-: başra *kakıldı*. “başa kakıldı” bundan *kakıldı sokuldı* denir. “küçük düşürülmek için itilip kakıldı.” demektir. (DLT/ Ercilasun ve Akkoyunlu 2017, s. 271)

keliş- barış-: ol maña *kelişdi barışdı*. “O bana geldi ben ona gittim, birbirimize gelip gittik.” (DLT/ Atalay 2013, II, 110.)

satış- alış-: Olar ikki yawar *satışgan alışganlar* ol “Onlar birbiriyle mal atıp satmaktadırlar”. Başka bir söyleyişle *satışgan tawışgan* dahi denir. Bu sözler *sattı tawdı* sözlerinden alınmıştır, sattı ve tasarruf etti demektir. (DLT/ Atalay 2013, I, s.518, 519).

etil- sayıl-: Bu er ol etilgen sayılğan “Bu, birçok işlere giren çıkan adamdır.” (DLT/ Atalay 2013, I, s. 158)

Seri fiil yapıları ölçülebilir ve güvenilir biçimsel ölçütler aracılığıyla daha çok tanımlanır. Asgari seri fiil koşulları da bu biçimsel ölçütlere dayanır. Alan yazınında seri fiillerin ölçülmesi ve kararlaştırması daha güç anlamsal bir ölçütü vardır. Seri fiil yapıları tek bir yüklem ve tek cümle olma niteliklerinin tabi sonucu olarak tek bir olay olarak kavramsallaştırılan bir olayı betimler. Seri fiil yapıları bununla birlikte bir olayı ya da birbiriyle yakından ilgili birkaç alt olaydan oluşan makro bir olayı, hatta birbiriyle ilintili kavramsallaştırılmış bir dizideki birkaç olayı da anlatır. Bu tür olaylar tabi olarak hedef dile aktarılacak istendiğinde birden fazla fiil ve cümleyle çevrilmek ve eş değeri sağlanabilmektedir. DLT’deki seri fiiller Türkoloji alan yazınında her ne kadar birer ikileme olarak tanımlansa da Arapçaya anlamsal tam bir seri fiil yapısı gibi çevrilmiştir. İkincil çevirilerde bir ikileme olduğu düşüncesiyle tek bir fiille Arapçadan Türkiye Türkçesine aktarılmasına karşın Kaşgarlı birincil çevirisinde seri fiilin anlamsal yapısını ve sıkı bir ilişkiyle kavramsallaştırılan olayları betimleyecek şekilde Arapçaya aktarmıştır. Yukarıdaki seri fiil çevirilerine bakıldığında ikincil çevirilerin mütercimlerin bireysel tercihleri göz ardı edildiğinde⁸ çoğunlukla sıralı ya da bağlı cümle yapılarıyla aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu onların ikilemeden ziyade bir seri fiil kalıntısı olduğunu gösteren başka bir emare olduğu söylenebilir.

DLT’deki seri fiil kalıntıları Eski Uygurca dönemi metinlerinde kullanılmaktaydı. Örneğin DLT’de verilen *yayıl- yaykal-* seri fiiline Eski Uygurca metinlerinde rastlanılmaktadır. Bu yapı Eski Uygurca metinlerinden Altun Yaruk’ta da kullanılır: *köl suvın tokıp yaymış teg yokarı kodı yayıltı yaykaltı* (Kaya, 1994: 324). Ancak bu yapının Altun Yaruk’ta DLT’de betimlenen anlamsal özellikleriyle kullanıldığını ileri sürmek güçtür. *yayıl- yaykal-* seri fiil gibi DLT’de betimlenen diğer seri fiil tanıklarının da Eski Uygurca metinlerinde kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun ayrı bir araştırma ve tarama yapılması gerekmektedir.

Seri fiil yapıları seri fiil dillerinde hem sözlüksel hem de dil bilgisel kategorileri işaretlemek için kullanılır. Seri fiillerin ödünçlendiği diğer dillerde ise çoğunlukla sözlüksel birimlerin eş değeri olarak alınmış ve hedef dilde sözlükselleşmiştir. Ancak seri fiiller seri fiil dili olmayan dillerde de kimi zaman dil bilgisel kategorileri de işaretleyebilmektedir. Kaşgarlı’nın DLT’de tanıkladığı *keliş- barış-* ve *satış- alış-* seri fiillerinin aşağıdaki cümlelerde işteşlik kategorisini işaretlemek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

ol maña kelişdi barışdı. “O bana geldi ben ona gittim, birbirimize gelip gittik.” (DLT/ Atalay 2013, II, 110.)

⁸ İkincil çevirilerde özellikle Atalay (2013) ve Kaçalın (2019) birebir çevirilerin yanı sıra bireysel tercihlerini de belirtmektedirler. Birebir çeviri karşılıkları bu eserler parantez içinde ayrıca sunulur.

olar ikki yawar satışgan alışganlar ol “Onlar birbiriyle mal atıp satmaktadırlar”. Başka bir söyleyişle *satışgan tawışgan* dahi denir. Bu sözler *sattı tawdı* sözlerinden alınmıştır, sattı ve tasarruf etti demektir. (DLT/ Atalay 2013, I, s.518, 519).

Sonuç

Seri fiiller, Eski Uygurca dini metinlerinde çok yoğun kullanılmasına karşın DLT’de Kaşgarlı’nın tanıkladığı, tarafımcı tespit edilebilen 22 seri fiil bulunmaktadır. Seri fiiller Eski Uygurca döneminden önce olmadığı ancak seri fiil yapılarına benzer zarf-fiil yapılarından dönüşen sıralı fiil ve fiil dizilerinin ancak bulunduğu görülmektedir. Eski Türk Yazıtlarında seri fiillere benzer yapıların daha Türkçeye zarf-fiil yapılarından ve özellikle orta-fiil yapılarından dönüşen fiil dizileri olduğu söylenebilir. Eski Uygurca zarf-fiil ve orta fiil yapıları yanı sıra seri fiil yapılarının sıklıkla görüldüğü Asyatik dillerden yapılan çeviriler ve dil ilişkileri vasıtasıyla giren seri fiil yapılarını da içermektedir. Seri fiil yapıları Türkçenin sonraki dönemlerinde hızlıca kaybolmuştur. Bununla birlikte DLT’de seri fiil kalıntılarına çoğunlukla çok sözcüklü kalıp dil birimi ve bir sözlüksel birimi olarak rastlanmıştır. Seri fiil kalıntılarına muhtemelen Türkçenin diğer tarihi ve modern dönemlerinde de rastlanacaktır. Bunun için yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aikhenvald, Alexandra Y. (2006). Serial Verb Constructions in Typological Perspective. A. Aikhenvald- R. Dixon (Ed.), *Serial Verb Constructions: A Crosslinguistic Typology* (p. 1-68). Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2018). *Serial Verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Bisang, Walter (2009). Serial Verb Constructions. *Language and Linguistics Compass*. III/3: 792-814.
- Aydemir, İ. A. (2019). Çağdaş Türk Dillerinde Sıralı Fiil Yapıları. Ferruh Ağca ve Adem Koç (Ed.), *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 155-163), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Çiğil, A. (2022). *Eski Anadolu Türkçesinde Seri Fiil Yapıları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Nevşehir.
- Demirci, K. (2006). Japonca'daki Birleşik Fiiller ve Türkçedeki Fiillere Benzerlikleri: fiil+ fiil. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, s. 123-136
- Haspelmath, Martin (2016). The Serial Verb Construction: Comparative Concept and Cross-Linguistic Generalizations. *Language and Linguistics*. XVII/3: 291-319.
- Hatiboglu, V.(1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2019). Seri Fiil Yapıları ve Türkçe. *Karadeniz Araştırmaları*. XVI/61, s. 120-141.
- Karaman, A. (2020). Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında Geçen Zıt Anlamli İkilemeler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Bir İnceleme. *Journal of Old Turkic Studies*, 4 (1), s. 50-97.
- Karaman, A. (2022). *Eski Türkçede İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lügâtî't-Türk*. (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Redi, Serap Tuğba Yurtsever). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2013). *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çeviri-Dizin). Haz. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2014). *Dîvânü Lugâtî't-Türk* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). (haz. Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

- Kâşgarlı Mahmud (2017). *Dîvânü Lugâti't-Türk (İnceleme-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mahmūd al-Kāşgarī (1982). *Compendium of the Turkic Dialect (Dîwān Luyāt at-Turk) (Part I)*. (Edited and Traslated by Robert Dankoff and James Kelly). Harvard: Harvard Universty Printing Office
- Mahmūd el-Kāşgarī (2019). *Dîvānu Lugâti't-Türk*. (Haz. Mustafa S. Kaçalın), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sarı, İ. (2018). Eski Türkçede Eşmerkezli Birleşik Sözcük Yapıları. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu Uluslararası Türkoloji sempozyumu Bildirileri Kitabı*, İstanbul: Kesit Yay., s. 1252-1267.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag.